O DIASPORÁLNEJ SLOVENČINE

MIROSLAV DUDOK

DUDOK, Miroslav: About a Diasporal Slovak Language. *Jazykovedný časopis*, 2010, Vol. 61, No. 1, pp. 65 – 70. (Bratislava)

In abroad Slovak language develops in similar cultural and social conditions like in Slovakia but in different language situations where it is minority or not often used language. Therefore, in Slovak language enclaves and diasporas, there are, on one hand, disintegration processes (Slovak as a minority language departs from development processes in the Slovak language in Slovakia) and, on the other hand, in the Slovak as a minority language there are significant interlingual integration processes (the result of which are globalization language phenomena and conversion of identifiers of the language identity). The paper presents several proofs of the specific development of the abroad Slovak language.

V úvahe o slovenčine mimo Slovenska, ktorá vznikla na počesť životného jubilea Jána Bosáka, pokúsime sa ozrejmiť diverzifikovanosť tohto pojmu. J. Bosák vo svojej známej stratifikačnej teórii rozpracoval systém komunikačných sfér v spisovnej slovenčine. Ide o početné hierarchicky usporiadané komunikačné sféry, ktoré odrážajú bohatú diverzifikovanosť slovenského jazyka ako jazyka s dynamickým prirodzeným vývinom. Enklávna a diasporálna slovenčina sa vyvíja v kultúrne a spoločensky podobných podmienkach ako slovenčina na Slovensku, ale v odlišných jazykových podmienkach, kde je minoritným, resp. málo používaným jazykom. Najznámejšie živé enklávne variety slovenčiny poznáme na viacerých tradičných jazykových ostrovoch vo Vojvodine, v Chorvátsku, v Rumunsku, v Maďarsku, v Poľsku; hoci je ich tradičný enklávny charakter už naštrbený a prechádza do diasporálneho typu, hlavne v Maďarsku, v Chorvátsku, v Ukrajine, tendencia po diasporizácii v 21. storočí je vlastne prítomná už vo všetkých tradičných prostrediach enklávnej slovenčiny, predovšetkým v dôsledku globálneho pôsobenia najmä v masmediálnom komunikačnom diskurze. Jazykový vývin, ktorý sa odohráva v takomto novom spoločenskom a komunikačnom priestore, spôsobil v jazyku slovenčiny na jednej strane dezintegračné procesy (slovenčina ako minoritný jazyk sa jednak vzdďľuje od vývinových procesov v slovenčine na Slovensku, jednak prebieha deskanzenizácia jazyka) a na druhej strane v slovenčine ako menšinovom jazyku sú výrazné interlingválne integračné procesy (výsledkom čoho sú potom globalizačné jazykové prejavy a prestavba identifikátorov jazykovej identity). Okrem toho priemyselná kultúrna a spoločenská globalizácia aj v prostredí tradičného enklávneho jazykového modelu umožnili vznik slovenčiny ako nomádskeho jazyka, ktorý sa neformoval iba z jazy-

kových zdrojov zo Slovenska, ale i z eklávnych zdrojov. Slovakistika, resp slovenská sociolingvistika tomuto jazyku zatiaľ nevenovala väčšiu pozornosť, ale verím, že sa i táto otázka čoskoro stane predmetom záujmu našich jazykovedcov.

Čo charakterizuje enklávnú slovenčinu? Na túto otázku možno odpovedať z viacerých aspektov. Jeden je mimojazykovej povahy a súvisí s pretrvávajúcim stabilným počtom používateľov jazyka (porov. situáciu v Rumunsku a vo Vojvodine – počet Slovákov v Rumunsku predstavuje mierne variabilné číslo – 19 000 používateľov, a vo Vojvodine je to tiež premenné číslo, ktoré osciluje okolo 60 000 používateľov). V Českej republike je početnejšia skupina používateľov slovenčiny, ale tá má skôr charakter jazykovej diaspory než enklávy (porov. Nábělková, 2008). Početné migračné vlny Slovákov do zámoria (Severná a Južná Amerika, Austrália) zo začiatku tiež umožňovali vznik jazykových enkláv, a to nielen z jazykových zdrojov z materskej krajiny, ale aj z pôvodných enklávnych zdrojov (napr. od 20. rokov 20. storočia v Brazílii). Táto podoba jazykového spoločenstva sa však tu neudržala dlhšie, ako to bolo na historickej Dolnej zemi a pohraničných oblastiach. Ďalším prvkom znakovkej povahy enklávnej slovenčiny je zachovávanie modelov tradičnej kultúry, čo si všímajú predovšetkým etnológovia (Botík, 2007; Čukan, 2005; 2006; Divičanová a i.) a mnohé iné vonkajšie prejavy existenčnej svojráznosti, kultúrnej a jazykovej identity.

Okrem týchto vonkajších parametrov na formovanie enklávneho typu slovenčiny pôsobili hlavne osobitné jazykové kontakty. V jednotlivých slovenských ostrovoch na bývalej Dolnej zemi v početných obciach po tureckej porážke tu vznikli podmienky na rozvoj väčšinovej slovenskej komunity s inojazykovým dominantným zázemím. Po liberalizácii vzťahov a slobodnom pohybe obyvateľstva jazyk minoritných Slovákov sa začal porovnateľne s paralelným jazykovým procesom na Slovensku na jednej strane obohacovať o nové výrazové prostriedky tradične kontaktných jazykov, hlavne z nemčiny a z maďarčiny, ale aj z dominantných regionálnych jazykov. Vo Vojvodine a v Slavónsku poskytovateľom jazykovej infraštruktúry bola hlavne srbčina a chorvátčina, v rumunskom Banáte a v Bihorských horách to bola rumunčina, v slovenských enklávach v Maďarsku sa preberali maďarské výrazy a pod. Tieto a podobné procesy sú prirodzené vo všetkých bilingválnych jazykových spoločenstvách a ich teoretické i praktické fungovanie aj v slovenských enklávach je pomerne známe (Mária Myjavcová, Alžbeta Hornoková-Uhrinová, Michal Týr, Zuzana Týrová, Mária Žiláková, Daniel Dudok, Marián Sloboda, Alexander Ján Tóth a iní) kategorizované ako preberanie (borrowing), preberajúci jazyk, výpožičky a pod.

Enklávny typ slovenčiny, ktorý vznikol dlhé roky predovšetkým v relatívnej priestorovej izolovanosti, ale i kultúrnej a spoločenskej, obohatil slovenčinu o jej pluricentrickú reflexiu (Dudok, 2008) a bolo by len prirodzené akceptovať aj túto variету slovenčiny v korpuse národného jazyka a implementovať ju do jazykových fondov, napríklad do výkladových slovníkov, deskriptívnych gramatických príručiek a podob-

ne. V nejakej potenciálnej či možnej rekonštrukčnej fáze (termín M. Radovanoviča, 2004) štandardizácie slovenčiny by sa však ťažko tieto prejavy jazykového pluricentrizmu dali implemnetovať celoplošne bez toho, aby sa nivelizoval ich regionálny ráz. Prototypové charakteristiky sú prítomné vo všetkých jazykových rovinách. Prirodzene, najvýraznejšie je zasiahnutá dominantným kontaktovým jazykom lexikálna rovina, resp. onomaziologická štruktúra, v ktorej sa takmer okamžite prejaví formant jazykového kontaktu a kontaktu s novými reáliami, ktoré sa preberajú v podobe hosťujúceho kódu. Je to prítomné už v slovenčine ako nomádskom jazyku (napr. v Írsku, Amerike, na Novom Zélande, ale aj v Rakúsku a inde). Čo však charakterizuje enklávnú slovenčinu a umožňuje ju kategorizovať v novej komunikačnej rovine, je i charakteristická gramatikalizácia jazykových prostriedkov a paradigmatický obrat.

V enklávnom type slovenčiny pri zachovávaní pôvodných jazykových foriem v rámci jazykových rovín neprevláda rovnovážny stav, skôr ide o asymetrický enklávny vývin. Najmenej stabilnou je lexikálna rovina, ktorú najrýchlejšie zasiahnu komunikačné a jazykovosystémové procesy dominantného kontaktového jazyka. A na druhej strane najdlhšie im odoláva zvuková rovina. Tieto procesy však nie sú univerzálnej povahy ani v slovenských jazykových enklávach s rovnakým alebo veľmi podobným spoločenským a kultúrnym zázemím. Napr. v rámci historickej Dolnej zeme to platí hlavne pre slovenčinu vo Vojvodine, v Chorvátsku, v Rumunsku, nie však aj v Maďarsku, kde aj zvukovú rovinu slovenčiny výraznejšie poznačil maďarský fonologický systém.

Na základe empirického pozorovania v rámci jednotlivých jazykových rovín pri používaní jazyka neexistuje stabilná rovnovážna miera používania pôvodných slovenských foriem a prevzatých foriem, ale to závisí od subjektívnych činiteľov komunitných používateľov enklávneho jazyka. Pri bežnej hovorenej variete slovenčiny v podmienkach enklávneho vývinu predsa sú zreteľné isté prejavy prototypového jazykového správania, ktoré má všeobecnejšiu platnosť.

Slovenský jazyk sa tu používa v najrozmanitejších komunikačných sférach, v extenzionálnom zmysle ako porovnateľná veličina proporčne modifikovaná počtom používateľov v enklávnej minoritnej slovenčine i v majoritnej slovenčine na Slovensku. Ale osobitný spoločenský a kultúrny vývin umožnil aj kvalitatívne jazykové premenné, ktoré sú najvypuklejšie, pochopiteľne v lexikálnej rovine, ktorá ako prvá reaguje na mimojazykové výkyvy. Dokumentuje to i slovenčina ako nomádsky jazyk. Napr. v súčasnej otvorenej spoločnosti v Európskej únii je bežná personálna mobilita a profesná fluktuácia, a tak sa v týchto dňoch najprv prostredníctvom fluktuujúcich masmediálnych jednotlivcov, a krátko na to aj v slovenských prostriedkoch hromadného informovania objavil prevzatý výraz [ňúzrum] – (TA3 30. 9. 2009) vo význame spravodajská redakcia.

Preto ani v enklávnom type slovenčiny nie náhodou – najprv ako hosťujúce, potom už aj prevzaté slová – najpočetnejšie jazykové výpožičky z dominantného ja-

zyka sú podstatné mená. Tie prenikajú do slovnej zásoby z východiskového jazyka do cieľového jazyka hlavne pre svoj veľmi bohatý referenčný potenciál a v nezanedbateľnej miere aj vďaka frekvencii tohto slovného druhu v každom prirodzenom jazyku. A neplatí to iba pre situáciu slovenčiny v kontakte s dominantným jazykom, ale je to priam sociolingvistická univerzália. Už Einar Haugen (1972) vypožoroval, že v enklávnej nórčine v podmienkach jazykového vývinu v Amerike zo všetkých prevzatých slov z angličtiny do nórčiny bolo okolo 75 percent podstatných mien. A podobne je to i v slovenčine vo Vojvodine, v Rumunsku, v Maďarsku a inde, podobne aj v diasporálnej slovenčine, kde ešte rýchlejšie neslovenská substantívna lexika preniká do slovnej zásoby slovenských používateľov, čo odhadom potvrdili nielen naše výskumy slovenského jazyka v početných krajinách v zahraničí (Dudok, 2008), ale aj bilingválne slovensko-srbské výskumy Márie Myjavcovej, slovensko-maďarské Alžbety Uhrinovej-Hornokovej, Márie Žilákovej, Alexandra Jána Tótha, slovensko-rumunské Dagmar Márie Anocovej, Rujancy Gajdošovej-Lašákovéj, slovensko-anglické Ivora Ripku a Lujzy Hammerovej atď. A rovnaký princíp platí i pri preberaní slovnej zásoby z iných jazykov do slovenčiny ako dominantného alebo komunikačne veľkého jazyka na Slovensku (porov. Orgoňová, 1998).

Prevzaté substantíva sa v enklávnej slovenčine najčastejšie adaptujú iba pravopisne a zvukovo, zriedkavejšie i gramaticky. Platí to jednak pre priame prevzatia z dominantného kontaktného jazyka, jednak pre druhotné výpožičky, resp. pre substantíva, ktoré slovenčina preberá prostredníctvom kontaktného dominantného jazyka z iných jazykov, pričom sa neraz s jazykovým importom preberie i gramatická a kategoriálna infraštruktúra.

Napríklad v bežnej reči Slovákov vo Vojvodine štandardné substantívum *garáž* má podobu ženského rodu tak ako je to v srbčine – prototypovú podobu pre substantíva ženského rodu *garáža*; slovenský vojvodinský variant substantíva *auto* je v mužskom rode a pod. Podobný trasferenčný princíp je aj v slovenčine ako menšinovom jazyku v Rumunsku: *kombina* ž. kombajn, *preludzitor* m. predlžovací kábel, predlžovačka, rovnako ako v slovenčine vojvodinských Slovákov *pasoš* m. pas, alebo Slovákov v chorvátsku *putovnica* (novšie), resp. *pasoš*.

V subštandardnom variante prenikajú do slovnej zásoby aj novšie substantívne prevzatia: napr. *secko* – malý, ale výkonný mixér na krájanie ovocia alebo zeleniny (výraz sa dostal do jazykového povedomia prostredníctvom tzv. teleshopov, pričom sa zachoval aj prevzatý subštandardný výraz *mikser*, teda bez dlhej samohlásky *é*, ako to vyžaduje slovenská kodifikovaná podoba). Z prototypového dokladu je jasné, že ide o pomenovanie nových reálií, ktoré sa dostávajú do enklávnej slovenčiny nie iba prostredníctvom slovensko-slovenského kontaktu, ale bezprostredným jazykovým kontaktom v danom spoločenskom prostredí: slovensko-srbská jazyková situácia je porovnateľná so situáciou v ostatných vývinových situáciách enklávnej slovenčiny.

Hneď po substantívach v transferenčnom poli slovenčiny ako enklávneho jazyka druhé miesto obsadzujú slovesá. Pri preberaní slovies z odovzdávajúceho jazyka dominantný adaptačný proces charakterizuje jazyková hybridizácia, konkrétne derivačné hybridy. Z dominantného odovzdávajúceho jazyka sa preberá koreň slova a slovesná prípona zostáva slovenská. Napr. v prejavoch Slovákov vo Vojvodine je *setvospremírať* (sr. *setvospremirati*) – kyprýť (pôdu), *hášoviť* (sr. *ašoviti*, z maď.) – rýľovať, *kritikovať* (sr. *kritikovati*) – kritizovať a pod. Podobne je to aj v jazykových prejavoch Slovákov v Rumunsku: *partičipovať*, *kritikovať*, *redžistrovať* a pod.

V enklávnej slovenčine v Rumunsku často však dochádza k neosemantizácii lexikálnych prostriedkov, teda i slovies: Napr. v doklade *vziať/vzať tramvaj* ide o rozšírenie významu slovesa *vziať* podľa rum. *lua tramvaiul*. Takéto a podobné javy transferácie sú však charakteristickejšie pre diasporálnu slovenčinu. Z tradičných slovenských jazykových enkláv veľmi časté sú v reči Slovákov v Maďarsku, v Rumunsku a v Chorvátsku.

Rozširovanie, príp. aj zužovanie významu ako výsledok jazykových kontaktov charakterizuje jazyk Slovákov mimo Slovenska aj v rámci ostatných plnovýznamových slov a v príslovkách ako prechodnom slovnom druhu. Pri adverbiách však už evidujeme osobitné jazykové procesy (nielen bilaterálne vývinové procesy) v rámci typu kontaktných jazykov, ale aj v rámci celého regiónu. Autori, ktorí porovnávali prejavy bilingvistov, interpretovali tieto javy na bilaterálnej úrovni. Uvediem doklad zo slovenského prejavu Slováka vo Vojvodine: „*Lepšie mi pomôž*“, kde sa príslovka *dobre* v komparatíve interpretovala ako interferenčný jav, resp. rozšírenie významu na základe kontaktu so srbčinou podľa modelu *Bolje mi pomози*. Lenže v rovnakom kontexte sa príslovka *dobre* používa aj v prejavoch Slovákov v Rumunsku, a to aj v oblastiach mimo Banátu, teda mimo dosahu srbského jazykového kontaktu. Tu by bolo logické konštatovanie, že ide o rumunský jazykový transfer *Moi bine ajutama*. Konfrontačný výskum diasporálnej slovenčiny v tomto regióne signalizuje, že tu hrá úlohu aj zobrazovanie sveta v jazyku širšieho regiónu a je možné, že ide o jazykovú prezentáciu balkánskeho jazykového zväzu, čo ešte treba preskúmať. Sémanticky netransparentné slová, resp. neplnovýznamové slová a modálne výrazy v diasporálnych prejavoch Slovákov v bývalej Dolnej zemi tomu skôr nasvedčujú. Dokonca i tí používatelia slovenského jazyka, pre ktorých štandardná a spisovná slovenčina nepredstavuje problém, len ťažko nachádzajú spisovné ekvivalenty pre modálne výrazy ako *baš*, *pa* a pod. *Baš ma briga!* (Veľká ma je starosť!), *Baš som na teba myslel*. (Práve som na teba myslel.), *Pa čo potom!* (No čo potom!). Dokonca sa nazdávajú, že sú to komunikačne a emočne omnoho plnšie výrazy ako štandardné slovenské výrazy.

Pravda, takéto a podobné výrazy reprezentujú v prvom rade interpersonálne a neoficiálne komunikačné sféry jazykových prejavov enklávnych a diasporálnych používateľov slovenčiny mimo Slovenska. Avšak bezproblémovo sa už dostávajú i do sféry verejnej a oficiálnej jazykovej komunikácie, v prvom rade v prostredí ko-

munikantov mladšej generácie, ktorá v jazykovej kreolizácii nevidí žiadny problém (porov. doklady v prácach Gajdoš, 2007; Týrová, 2006). Na takéto výrazy som nemyslel, keď som na začiatku hovoril o implemetácii a akceptácii jazyka enklávy a diaspóry v celoslovenskom jazykovom diskurze. V jazyku slovenskej enklávy, ktorá paradigmaticky prechádza už k jazykovej diaspóre, je mnoho lexikálnych i gramatických javov, ktoré majú legitímny celoslovenský jazykový potenciál. Z gramatických prostriedkov sú to výdatné žriedla na testovanie prirodzených tendencií v jazyku, ktorý na Slovensku tiež neraz trpel rôzne subjektívne komunikačné, ale žiaľ aj preskriptívne interpretácie a reinterpretácie. Z lexikálnych prostriedkov sú to jednak výrazy, ktoré si zachovali pôvodné centrálné sémantické jadro, ale aj ústrojné neosémantizmy, ktoré vyplynuli z osobitostí mimojazykového vývinu, napr. *príspevok* v reči Slovákov vo Vojvodine vo význame „dávka“, alebo výraz *obec* nielen v prvotnom význame, ale i vo význame „okres“ a podobné jazykové pluricentrické prejavy. Je len na používateľoch slovenského jazyka na Slovensku, či podobné jazykové prejavy budú aj tu akceptované. Enklávni a diasporálni používatelia jazyka nesú svoje vlastné jazykové bremeno, aby ich uchovali v jazykovej pamäti a tvorivo obohacovali. Aby sa však aj celospoločensky jazykovo presadili, je už viac-menej nad ich sily, lebo proces jazykovej a komunikačnej akceptácie je bipolárneho charakteru.

Bibliografia

- Antológia bilingvizmu. Zost. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2003
- BOTÍK, Ján: Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Bratislava: Lúč 2007.
- ČUKAN, Jaroslav: – GARAJ, Bernard – JÁREK, Marian: Kultúrne tradície v Erdevíku. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa 2005.
- ČUKAN, Jaroslav a kol.: Spôsob života a kultúra Slovákov v Bihore. Nitra – Nadlak: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa – Vydavateľstvo Ivan Krasko 2006.
- DUDOK, Miroslav: Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2008.
- GAJDOŠ, Rujanca: Rumunské prevzatia v dialekte bihorských Slovákov. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach II. Ed. O. Orgoňová. Bratislava: Univerzita Komenského 2007, s. 286 – 292.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava – Praha: Veda – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2008.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Galicizmy v slovenčine. Bratislava: Stimul 1998.
- RADOVANOVIĆ, Milorad: Planiranje jezika. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića 2004. 310 s.
- TÝROVÁ, Zuzana: Ako sa mení slovenčina vo Vojvodine. Nový hybridný jazyk – srbslovenčina alebo jazyk „esemesiek“ vojvodinských Slovákov. In: Slovakistický zborník č. 1, 2006. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť 2006, s. 45 – 51.